

**Oponentský posudek bakalářské práce Kláry Soukupové
„Morální odpovědnost ke zvířatům na základě koncepce animality Hanse Jonase“
(FHS UK, obor Studium humanitní vzdělanosti, 2023)**

Autorka si klade za cíl představit myšlenky Hanse Jonase o povaze naší odpovědnosti vůči zvířatům, a to v rámci celku jeho etiky, filosofie života a ontologie, kam nepochybně patří.

V práci nejprve vykládá Jonasovo pojetí vztahu člověka a zvířat, resp. vůbec přírody. Vysvětluje, jak se Jonasova koncepce liší od Descartovy a Heideggerovy, vykládá, že oproti těmto dvěma autorům Jonas člověka „vrací do přírody“ a vidí jej jako vrchol kontinuálního vývoje (tj. bere filosoficky vážně poznatky evoluční teorie). Zde vychází především z knihy *The Phenomenon of Life* z r. 1966.

Dále sleduje Jonasovy etické úvahy předložené ve spisu *Princip odpovědnosti* z r. 1979 (dále jen PO), vycházející z postřehu, že v dnešní době člověk jako jeden z živočišných druhů díky pokročilé moci techniky představuje ohrožení nejen pro lidský druh samotný ale pro celou biosféru, což volá po nových etických postojích a jejich novému založení. Jonasova etika vychází z vnímání hodnoty určitého jsoucího a následného přijetí odpovědnosti za ně. Autorka vysvětluje, jak se v tom Jonas rozchází s Kantovou etikou úcty k morálnímu zákonu.

Závěrečné podkapitoly práce se zaměřují na Jonasův málo známý proslov *O utrpení* z roku 1988 (dále jen OU), kde se Jonas konkrétněji vyjadřuje k našim závazkům vůči zvířatům, speciálně v souvislosti s velkochovy a pokusy na zvířatech. Snaží se na jednu stranu ukázat, že mezi postoji zde vyjádřenými a koncepcí spisu PO je určité napětí, na druhou stranu, že se nejedná o vyložený rozpor. První prý platí proto, že v PO Jonas razí etiku hluboké úcty k živému, které má účel samo v sobě a je samo v sobě dobré, kdežto v OU schvaluje trápení a zabíjení zvířat v zájmu dostatečně relevantního prospěchu pro člověka. O zásadní rozpor se nicméně nemá jednat proto, že již v PO je primárním cílem zajištění budoucího důstojného přežití lidstva a starost o přírodu vlastně plyne až z této snahy jako potřeba zjistit pro přežití lidstva podmínky.

Práce je přehledně strukturovaná, výklady jsou jasné a povětšinou výstižné, práce se sekundární literaturou účelná, výběr pramenů také. Překlepů, pravopisných chyb a jiných nedopatření je v práci únosné množství.¹ Celkově jí nelze upřít, že věcně referuje o důležitých tématech Jonasova myšlení a klade v souvislosti s Jonasovými texty a jejich vzájemnou souvislostí důležité otázky.

Rád bych nicméně k výkladům vznesl následující námitky, připomínky a otázky:

1) Nejprve málo podstatná připomínka: Výklad opakovaně budí dojem, jako by Descartovo a Heideggerovo popírání či marginalizování ontologické kontinuity mezi zvířaty a člověkem reprezentovalo výhradní či převažující postoj filosofické tradice vůbec či alespoň v

¹ Nepříjemné je, že v pozn. č. 103 chybí číslo strany, pozn. 126 odkazuje na s. 26 místo 27, na spis Vojtěcha Šimka z r. 2018 práce soustavně odkazuje jako na „*Morální odpovědnost a její spekulativněteologické pozadí v díle Hanse Jonase*“, tedy za „její“ v názvu chybí „filosofické a“.

novověku a Jonasova obhajoba kontinuity byla zásadně nová (např. s. 6, 17, 21). Autorka v tom zčásti nekriticky přebírá dikci některých Jonasových výkladů, ale ještě tento dojem vyostřuje – Jonas sám si je vědom toho, že velká většina filosofické tradice kontinuitu uznávala. Jonas dokonce upozorňuje, že Darwinova teorie dokázala na nových základech tuto tradiční kontinuitu *obnovit*.² (V této souvislosti by stálo za zvážení, nakolik skutečnost, že se lidé v různých dobách necítili ke zvířatům vázání takovými či onakými morálními závazky, vůbec souvisí s tím, že byli přesvědčeni o absenci niternosti, prožívání či schopnosti trpět u nich.)

2) A nyní k vlastní tezi práce, totiž tezi o napětí, ale nikoli rozporu mezi výklady v PO v OU:

Napětí mezi oběma texty se mi zdá trochu uměle konstruováno, resp. je po mém soudu založeno na problematické celkové interpretaci PO i OU.

Autorka si v OU³ všímá především Jonasova vyjádření, že závazky máme vůči savcům zhruba od myši po slona, ale že i ty je v pořádku zabíjet a trápit při různých experimentech, slibují-li dostatečný prospěch pro člověka. Nezmiňuje však, že toto Jonas říká o závazcích vůči zvířecím *individuům*, vedle kterých rozlišuje ještě závazky vůči zvířecím *druhům*. Jonas rozlišení provede hned na začátku proslovu, ale k závazkům vůči druhům se dostane až na poslední straně záznamu, a to v souvislosti s celkovou povahou života, v němž se organismy vzájemně požírají a jinak ohrožují a zabíjejí (ať již záměrně nebo nezáměrně), život je „ve své podstatě agresivní“.⁴ (Jonas se prohlašuje za hérakleitovce, který přijímá, že život je boj, a takovýto život má za dobrý. Distančuje se naopak od Máního, který považuje každé ubližování za hřích, ovšem včetně ubližování rostlinám a živočichům, které má za živé.) V prostředí zápasu, kterým život je, máme nicméně zodpovědnost za zachování druhové diverzity.

V PO Jonas vyjadřuje ohledně vzájemného zápasu mezi živočichy a živočišnými druhy stejné postoje. Viz zejm. podkapitulu *Egoismus druhů a jeho celkový symbiotický výsledek*, kde Jonas přímo píše, že v životě platí „sežrat, nebo být sežrán“,⁵ ohrazuje se proti „sentimentálnímu“ chápání imperativu přiznat přírodě autonomii (totiž proti chápání, které by na základě takového imperativu odmítalo organismům jakkoli ubližovat) a považuje za samozřejmé, že i člověk v zájmu svého zachování je ochoten zabíjet bytosti jiných druhů, stejně jako to dělají příslušníci v zásadě kteréhokoli druhu jiného. To je opět postoj „hérakleitovský“, jak jej Jonas označuje v OU.

Jaký je tedy mezi pozicemi PO a OU rozdíl? Zdá se mi, že rozdíl spočívá v tom, že v PO se Jonas na závazky vůči zvířecím *individuům* nijak výslovně nezaměřuje, kdežto v OU uvádí na

² H. Jonas, *The Phenomenon of Life. Toward a Philosophical Biology*, Evanston 2001, s. 57.

³ Na okraj podotýkám, že je trochu matoucí, když autorka uvádí proslov *O utrpení* tím, že je „dostupný v italštině díky práci Emidia Spinelli“, ale zamlčí, že v témže čísle časopisu *La Rassegna Mensile Di Israel*, vyšel i anglický originál, na který později sama pod italským titulem odkazuje a v poznámkách z něho cituje, aniž by jeho existenci výslovně zmínila, a bohužel také aniž by upozornila, že jde o doslovný záznam mluveného a nejspíš zčásti improvizovaného slova proneseného v návaznosti na diskuse, jež na konferenci již proběhly, a že Jonas sám v opakovaně upozorňuje, že jde jen o zkusmá rozlišení a tvrzení, žádné pevné teorie. (Citování pod italským titulem má svůj důvod v tom, že originál i překlad v časopise vyšly pod společným italským titulem, ale bylo by záhodno věc vyjasnit.)

⁴ „Life is aggressive by nature, in offense and defense.“ – H. Jonas, *On Suffering*, in: *La Rassegna Mensile di Israel*, roč. 78, č. 1/2, 2012, s. 24.

⁵ H. Jonas, *Princip odpovědnosti*, přel. B. Horyna a Z. Bígl, Praha 1997, s. 204. („Fressen und Gefressenwerden“ – H. Jonas, *Das Prinzip Verantwortung*, Frankfurt a. M., 1979, s. 247.)

scénu i je⁶ – nikoli v tom, že by je zde oproti PO nějak omezoval. Pak by ovšem byl mezi PO a OU rozdíl téměř opačný, než tvrdí autorka práce. – Ta se domnívá, že postoj OU k odůvodněnému trápení a zabíjení zvířat je v napětí vůči PO, která má razit „etiku ‚hluboké úcty‘“ (s. 26), jíž autorka, zdá se, rozumí jako něčemu, co by nám mělo zapovídat zvířatům jakkoli ubližovat pro náš prospěch. Ve smyslu OU by se tedy mělo jednat o závazek vůči individuím, ale o závazek ještě silnější, než o jakém mluví OU.

Pokud jde o formulaci o etice „hluboké úcty“ – autorka na s. 26 cituje slova o „hluboké úctě“ ze s. 13 českého překladu, tj. hned z první stránky předmluvy.⁷ Patrně na ně mají alespoň zčásti znovu odkazovat její charakteristiky postoje PO jako etiky hluboké úcty na s. 34 a 36. (Na okraj podotýkám, že na příslušném místě předmluvy je v originále řeč pouze o „Ehrfurcht“ bez přívlastku.⁸) Po mém soudu nic nenasvědčuje tomu, že by věta ze s. 13 mluvila o úctě k zvířecímu individuu zapovídající mu za jakýchkoli okolností ubližovat. Slovo úcta (Ehrfurcht) není dále v knize příliš frekventované. V souvislosti s dotyčným místem v předmluvě by snad teoreticky bylo možno vzít v potaz zmínku o úctě na s. 141 českého překladu. Jonas zde navazuje na Kantův výklad o úctě k mravnímu zákonu, uznává, že v jeho vlastní koncepci úcta také může mít své místo – ovšem ne úcta k zákonu, ale úcta, kterou vyvolává „bytí, ve svém plnosti nebo v jednotlivých jevech“. (Následně Jonas konstatuje, že úcta nestačí a že rozhodující pro jeho založení etiky je pocit *odpovědnosti*.) Ani v takovém případě bych neviděl důvod chápat zde úctu jako něco zapovídajícího zabíjet jednotlivé zvíře pro dostatečný lidský prospěch.

Ovšem vzhledem ke kontextu dotyčné formulace⁹ v předmluvě a vzhledem k tomu, v jakých souvislostech se mluví o úctě dále v knize, považuji za nejplausibilnější ještě jiné čtení. Domnívám se, že Jonas myslí přinejmenším primárně „úct[u] k tomu, co ze sebe člověk vytvořil během tisíciletí svého kulturního úsilí“, o které mluví na s. 206 českého překladu a pak se k ní vrací v závěrečné podkapitole knihy nazvané „Na ochranu ‚obrazu Božího‘“. ¹⁰ Zde je opět řeč o „úctě k tomu, co člověk byl a je“, úctě před nedotknutelnou důstojností či určením člověka, které dříve opatrovala zjevená

⁶ Otázka by mohla být, zda PO mluví ve smyslu OU pouze o odpovědnosti vůči druhům, nebo o jakési nerozlišené směsi závazků vůči druhům a vůči individuím.

⁷ Pasáž zní:

„[T]eprve předvídaná deformace člověka nám dopomůže k pojmu člověka, jenž před ní chrání. Co je ve hře, budeme vědět teprve až budeme vědět, že to je ve hře. Protože při tom nejde pouze o osud člověka, nýbrž též o představu o člověku, nejen o fyzické přežití, nýbrž též o neporušenost lidské bytnosti, musí etika, jejímž úkolem je střežit obojí, být vedle etiky rozumnosti etikou hluboké úcty.“ (H. Jonas, *Princip odpovědnosti*, c. d., s. 13.)

(„Erst die vorausgesehene Verzerrung des Menschen verhilft uns zu dem davor zu bewahrenden Begriff des Menschen. Wir wissen erst, was auf dem Spiele steht, wenn wir wissen, daß es auf dem Spiele steht. Dá es dabei nicht nur um dás Menschenlos, sondern auch um dás Menschenbild geht, nicht nur um physisches Überleben, sondern auch um Unversehrtheit des Wesens, so muß die Ethik, die beides zu huten hat, über die der Klugheit hinaus eine solche der Ehrfurcht sein.“ – H. Jonas, *Das Prinzip Verantwortung*, c. d., s. 8.)

⁸ Viz citaci v předchozí poznámce pod čarou.

⁹ H. Jonas, *Foreword*, in: týž, *The Imperative of Responsibility. In Search of an Ethics of the Technological Age*, Chicago & London, s. X. Srov. i H. Jonas, *Princip odpovědnosti*, c. d., s. 318.

¹⁰ H. Jonas, *Princip odpovědnosti*, c. d., s. 318. V originále „Um die Hütung des ‚Ebenbildes‘“ – H. Jonas, *Das Prinzip Verantwortung*, c. d., s. 392–393.

Na poslední straně knihy se Jonas vrací k tezi ze strany první (jakož i k „heuristice strachu“) a vychází najevo, v jakém smyslu půjde o etiku úcty. (K „heuristice strachu“ viz podkapitolu „Příspěvek této vědy k vědění o principech: heuristika strachu“ – H. Jonas, *Princip odpovědnosti*, c. d., s. 56–57.)

náboženství a nyní je úkolem „sekulárního rozumu“ takový normativní pojem člověk přesvědčivě zformulovat. Na všech zmíněných místech je řeč o vztahu mezi zachováním holé existence člověka a zachováním člověka *jako člověka* (o jehož lidství je třeba se bát a pociťovat před ním úctu) a vůbec se týkají téhož tématu. Primárně tedy ono místo v předmluvě po mém soudu s největší pravděpodobností vůbec nemluví o úctě k mimolidské přírodě.¹¹ (Sekundárně může úctu zahrnovat a celkově Jonasova filosofie něco jako úctu k mimolidskému zahrnuje, ale domnívám se zkrátka, že především onu nesentimentální úctu k celkovému řádu života.)

Jistě, nyní jsem se poněkud zdržel u jedné Jonasovy věty o úctě, která v autorčině interpretaci nemusí hrát zásadní roli, jakkoli si z ní vypůjčuje charakteristiku Jonasova údajného postoje v PO. Leč skutečnou argumentaci pro její interpretaci „odpovědnosti založené na respektu a hluboké úctě ke všemu živému“ (s. 34) v PO, totiž interpretaci, podle které jde o postoj, který by měl zapovídat násilí vůči zvířatům v lidský prospěch, v práci nenacházím. Takové pochopení, zdá se mi, autorce spíše jen nenápadně vyplyne z referátu vybraných motivů PO, který se hodně opírá o sekundární literaturu a který opomíjí, že Jonas přitakává životu *coby zápasu*.

Další věc je, že Jonas nejen věří v přirozenost a legitimitu egoismu a snahy prosadit sebe na úkor jedinců jiných druhů, který praktikují všechny druhy a není důvod, proč by ji člověk neměl praktikovat také. – Krom toho Jonas také věří – v PO i OU –, že člověk představuje větší dobro než jiní živočichové – proto dávat přednost životu člověka na úkor zvířete, které kvůli tomu musí umřít, je pro něho zakotveno v objektivní ontologické hierarchii. I tento motiv autorka opomíjí či přinejmenším hodně marginalizuje, když se pozastavuje nad tím, že v OU se prý Jonasův postoj „proměňuje“ „v jakousi formu utilitaristické vypočítavosti“ (s. 34).

Ano, oné hierarchie se autorka posléze dotýká, když konstatuje, že již v PO šlo hlavně o zachování lidstva a že tedy k oné „vypočítavosti“ bylo nakročeno. Tím vysvětluje, proč Jonasovy postoje přece jen nějak jsou konsistentní. Nicméně myslím, že by bylo namístě jasně v této souvislosti říci, že v obou textech Jonas zkrátka věří v hierarchii dobrosti bytostí, v níž člověk stojí nad zvířaty a máme na něj tedy brát v našem rozhodování přednostní ohled.

Odůvodněné lidské násilí vůči zvířatům je zkrátka u Jonase vždy legitimováno hned nadvakrát, přirozeností egoismu a objektivně vyšší hodnotou člověka. Autorka přítomnost prvního motivu v PO opomíjí a druhého oslabuje. Na základě toho může tvrdit, že mezi postoji obou spisů je napětí. Konzistenci pak zachraňuje právě pomocí odlesku onoho druhého motivu.

Na okraj ještě poznamenám, že výklad o etickém „utilitarismu“ na s. 34 – nevybavený žádným odkazem k literatuře – je po mém soudu příliš zjednodušený, má-li tedy odkazovat k etické pozici standardně tak označované. – Utilitarismus rozhodně nevyklučuje ohled k utrpení zvířat a snahu o jeho minimalizaci. Některé utilitaristické koncepce berou utrpení jednotlivých zvířat mnohem vážněji než Jonas, za utilitaristu bývá označován i Peter Singer.

¹¹ V nové předmluvě k anglickému vydání psané z r. 1983 se již podobná věta, ba ani slovo ekvivalentní úctě (Ehrfurcht je v knize zpravidla tlumočena jako „reverence“) neobjevuje. Znovu je však řeč o specifickém „obrazu člověka“, který budeme chtít uchovat (H. Jonas, *Foreword*, c. d., s. X).

Otázky k obhajobě:

Autorky bych se pochopitelně především rád zeptal na důvod jejího mínění, že PO razí takovou úctu k životu, která by měla vylučovat násilí na zvířatech v náš prospěch. (Případně nakolik si myslí, že takový postoj je v období PO opravdu postojem Jonasovým, a nakolik se podle ní v PO spíše hlásí mezi řádky jako jiná možnost.)

Za druhé bych jí – ale to již spíše „mimo soutěž“ – rád položil dva dotazy, v nichž se snažím shrnout celou řadu otázek, které mi tanou na mysli v souvislosti s postojem, který autorka alespoň implicitně považuje za přiměřenější než postoj Jonasův (přinejmenším v OU), který však příliš nerozvádí. – Považuje autorka experimenty s bakteriemi za eticky obhajitelné, nebo alespoň obhajitelnější než experimenty se savci? A považuje jedince masožravých druhů za stejně hodnotné a dobré jako jedince druhů býložravých?

Vzhledem ke všemu výše uvedenému doporučuji práci k přijetí a navrhuji ji hodnotit jako velmi dobrou, nebo – v případě přesvědčivé obhajoby – výbornou.

Robert Kanócz, 17. 10. 2023